

Neznámý chartista Jan Souček

K Chartě 77 se připojil ve vysokém věku a po ztrátě zraku

PROKOP TOMEK

Jan Souček (1899–1983) je dnes téměř zapomenutou postavou. Pedagog, psycholog, sociolog a osvětový pracovník je autorem řady děl, která dodnes neztratila svůj význam. Zásadový a statečný muž čelil v druhé polovině života ústrkům ze strany komunistů, to mu ale nezabránilo v tvůrčí práci.

Narodil se 31. července 1899 v Jičíně. Dětství a mládí prožil v Bučovicích, takže se hlásil spíše k moravským kořenům, byť tam byl jeho otec jen služebně přidělen. Otec Jan byl vrchní soudní oficiál, matka Božena byla rozená Pospíšilová. Po maturitě na bučovickém reálném gymnáziu v březnu 1917 musel Jan Souček narukovat jako jednoroční dobrovolník do rakousko-uherské armády. Nejprve byl na výcviku na Špilberku v Brně, pak ve slovinském Celje a na důstojnické škole v blízkém Žaleci. Vojenská služba pro něj znamenala otřes. Ve svých vzpomínkách napsal, že z něj tato zkušenost udělala pacifistu. Zažil krutý hlad, surové zacházení poddůstojníků, nesmyslnost vojenského drilu. Aktivně a úspěšně se snažil uniknout vojenské službě předstíráním malárie.¹

Po propuštění z armády ještě na jaře 1918 krátce studoval chemii na Vysokém učení technickém v Brně. Obor jej ale nezaujal a pro studium neměl ani existenční podmínky. V podstatě z důvodu nedostatku jiných možností, a také aby nezatě-

žoval rodiče, absolvoval abiturientský kurz na Státním ústavu ku vzdělávání učitelů v Brně, kde maturoval 14. června 1919. Poté začal učit na obecných školách na Moravě v obcích Brankovice, Letonice, Rašovice, Bučovice, Slavkov a Nesovice.² V učitelské praxi poznal i problematiku vyučování slepých a péče o slepce, uvažoval proto již tehdy o hlubším studiu a dalším působení v této oblasti. Seznámil se také s Braillovým písmem.³ Dne 27. listopadu 1920 vykonal zkoušku způsobilosti k výuce na školách obecných a 21. dubna 1923 složil v Brně s vyznamenáním i učitelskou zkoušku pro měšťanské školy.⁴

V Bělehradě a Brémách

Neobvyklou zkušeností pro něj bylo působení na české doplňovací škole v Bělehradě ve školním roce 1924–1925. Jak uvádí ve svých vzpomínkách, mohl se rozhodnout mezi místem tzv. cvičného učitele v Modré na Slovensku a praxí v Bělehradě.⁵ Učil tam češtinu, dějepis a český zeměpis. Poznal tehdy i krajanské

Jan Souček ve 40. letech Foto: archiv rodiny

oblasti v Podunají, kam také zajížděl na přednášky. V Bělehradě se věnoval i českému ochotnickému divadlu. Další rok odjel na podobnou „misi“ do doplňovací české školy v německých Brémách. Nesmírně zajímavě na toto období vzpomíná ve svých pamětech. V politicky roztříštěném prostředí české menšiny v Německu se snažil vyvažovat vzájemné antipatie krajanů a dokázal je sjednotit, třeba s pomocí divadla a společenských podniků. Po návratu do vlasti vyučoval ještě na menšinové škole v jinak německém Uničově. V únoru 1929 přešel do ně-

1 SOUČEK, Jan: *Z mého života. Jan Souček předposlední člen rodu Součků po meči*. Karel Koutský – Ateliér Fotorenesance, Praha 2018, s. 28–32.

2 *Archiv rodiny*, Vysvědčení o způsobilosti vyučovati na školách obecných, 27. 11. 1920.

3 SOUČEK, Jan: *Z mého života*, s. 36.

4 *Archiv rodiny*, Vysvědčení o způsobilosti vyučovati na školách měšťanských, 12. 7. 1923.

5 SOUČEK, Jan: *Z mého života*, s. 41.

mecké státní školy v Praze, kde učil český jazyk.⁶

Byl to citlivý, oblíbený učitel s mnoha zájmy. Byl vzdělavatelem Sokola, jeho velkou zálibou bylo už od mládí také ochotnické divadlo, kde působil jako herec i jako režisér. Na Součkově učitelské a osvětové práci zaujme otevřenost v jednání s lidmi, ale též odvaha odejít do cizího neznámého, a nikoliv komfortního prostředí, tedy nesetrvávat ve starých vyzkoušených kolejích a poznávat nové cesty. V jeho životě a jednání se česká tradice posílání učitele jako nositele vzdělávací a kulturní mise, tedy určitý až obrozenecký přístup ke světu kolem, přirozeně pojila se schopností kreativně a moderně komunikovat s cizím prostředím, ale také neupírat v jednoduchém nacionalismu.

Souček měl široké literární zájmy a zejména zálibu ve studiu cizích jazyků. Během života se naučil aktivně anglicky a francouzsky, rusky a na dokonalé úrovni německy. K tomu ovládal pasivně polštinu, srbštinu, italštinu a švédštinu.

Neustále a celoživotně studoval, a to především samostatně. Postupně však získával i tradiční vzdělání. V roce 1931 si doplnil maturitní zkoušku z latiny, aby mohl v roce 1932 zahájit studia sociologie, estetiky a psychologie na Univerzitě Karlově, kde pak 20. prosince 1935 promoval. Vysokoškolská studia absolvoval ve zralejším věku, ale zato na ně byl již skvěle připraven. Název jeho disertační práce zněl *Socialisace dítěte*. Rigorózní zkoušky skládal ze sociologie, estetiky a filozofie.⁷

Inspektor a výzkumník

V roce 1937 nastoupil do školské správy a působil nakonec v Zemské školní radě v Praze v administrativ-

Jan Souček

Foto: archiv rodiny

ních službách. Na počátku okupace se přes dřívější působení v německé škole jako vlastenec zcela rozešel s německým prostředím. Od roku 1941 byl okresním školním inspektorem České zemské školní rady v okrese Praha-sever. Jak vzpomíná, prodělal i výslech na Gestapu, kde dokázal díky své bezchybné němčině nezávadně a důvěryhodně vysvětlit svůj finanční dar pro rodiny zatčených odbojářů.⁸

Po válce začal pracovat v nově založeném Výzkumném ústavu pedagogickém. Vedl nejprve jeho sociologické i psychologické oddělení a stal se členem vědecké rady ústavu. Věnoval se výzkumu zájmů velkoměstských dětí, o jehož výsledcích referoval na mezinárodním sociologickém kongresu v Paříži roku 1937. Zkoumal i adaptaci žáků na nové prostředí v pohraničí, jeho práce na toto téma ale zůstala v rukopise. Kromě pedagogických výzkumů Souček často a rád přednášel, a to i pro široké publikum na nejrůznějších místech v republice.⁹

Po únoru 1948 nastaly problémy. Jan Souček se nikdy nestal komunistou ani přesvědčením a ani formálně členstvím v komunistické straně.

Nadřizení mu začali vytýkat, že prý nepřednáší angažovaně politicky. V létě 1948 se v Lázních Poděbrady konal pětitýdenní mezinárodní seminář UNESCO za účasti desítek významných pedagogických vědců z celého světa, kterého se dr. Souček aktivně účastnil jako československý delegát vyslaný ministerstvem školství a osvěty a navázal přitom řadu kontaktů se zahraničními odborníky.¹⁰ Podle jeho vzpomínek později jedna americká delegátka, znalá němčiny, napsala na základě rozhovorů, které zde s lidmi vedla, do amerického tisku realistický článek o poměrech v ČSR. Souček za to byl volán k odpovědnosti a padlo na něj podezření, že snad sám autorku vědomě informoval. Oddělení sociologie bylo zrušeno, ale Souček na Výzkumném ústavu pedagogickém zůstal, byť izolován a odstaven na podřadné místo v kabinetu defek-

S dcerami Janou a Ivanou v roce 1949

Foto: archiv rodiny

6 SOUČEK, Jan: *Z mého života*, s. 51.

7 *Ústav dějin UK a archiv UK*, f. Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 9, Matrika doktorů Univerzity Karlovy IX. (1934-1937), s. 4199.

8 SOUČEK, Jan: *Z mého života*, s. 59

9 SOUČEK, Jan: *Sociologie veřejného mínění*. Spolek posluchačů Vysoké školy politické a sociální, Praha 1947-1949.

10 *Archiv rodiny*, pověření Ministerstva školství a osvěty, 11. 6. 1948.

tologie a pak cizích jazyků. V roce 1947 předložil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze habilitační práci *Sebevědomí jako sociálně-psychologický jev*, ale habilitační řízení bylo zrušeno.¹¹ Na habilitaci tak musel čekat následujících dvacet let.

Nerezignoval však a překládal z angličtiny a ruštiny odbornou psychologickou literaturu. Vytvořil si s názorově blízkými kolegy pro padesátá léta tak typický přátelský kroužek, který jim pomáhal překonat tíživé období. S kolegou Františkem Jiránkem začali připravovat pedagogické publikace, například knihu *Náš Jirka půjde do školy. Co radí psychologové rodičům*, která vyšla ve Státním pedagogickém nakladatelství roku 1957. Dále přednášel po celé republice v rámci Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a Výzkumného ústavu osvětového. V té době proslovil více než sto přednášek ročně. Později přednášel i v rozhlase. Od konce padesátých let více publikoval, a to skripta i učebnice z oboru sociální psychologie a sociologie.¹² Knihu *Sociální psychologie (vybrané kapitoly se zřetelem k učitelství)* vydala Univerzita Pardubice znovu ještě roku 1996. Byl i spoluautorem učebnic němčiny pro základní a střední školy. Autorsky se podílel také na mimořádném dvoudílném *Německo-českém slovníku* (1964), vše pod vedením Hugo Siebenscheina. Tento nepřekonaný slovník dodnes vychází v nových vydáních. Jan Souček také překládal z němčiny filmy, ale tuto práci „pro výdělek“ prý rád neměl,

byla pro něj příliš uspěchaná, a snad proto ji dělal pod cizím jménem.

V roce 1959 získal vzhledem k věku nárok na starobní důchod a z Výzkumného ústavu pedagogického odešel. Začal ale hned externě vyučovat na Ústavu pro další vzdělávání učitelů a výchovných pracovníků v Praze a od 1. března 1965 učil na plný úvazek na Ústavu pro doškolení lékařů v Praze jako odborný asistent pro pedagogiku a psychologii.

Podle názoru odborníků patří dr. Souček mezi psychology s největší metodologickou zkušeností a invencí v naší republice

Dokonce přednášel francouzsky i na Univerzitě 17. listopadu, specializované škole určené pro zahraniční studenty z rozvojových zemí. Dva semestry učil i na Vysoké škole zemědělské v Čáslavi.¹³

Roztěkanost dětí

V roce 1967 vyjel na studijní cestu do Spolkové republiky Německo. Byl přijat za člena Společnosti pro sociální bádání a Psychologické společnosti při Československé akademii věd (ČSAV). Téhož roku se mohl konečně habilitovat pro obor sociální psychologie s prací *Roztěkanost dětí*. Jako podklad k habilitaci předložil seznam

106 publikací, odborných článků, skript a učebnic. Habilitační komise konstatovala, že jeho dlouholetá práce má takovou kvalitu a rozsah, že může být jmenován docentem, aniž předtím dosáhl hodnosti kandidáta věd. V návrhu komise se uvádí: „Podle názoru odborníků patří dr. Souček mezi psychology s největší metodologickou zkušeností a invencí v naší republice.“¹⁴ Také posudky z jeho předchozích pracovišť vysoce hodnotily jeho hluboké jazykové a odborné znalosti, výjimečné učitelství schopnosti, odpovědný a laskavý vztah k lidem i lásku k práci.¹⁵

V následujících letech uvolnění Jan Souček nejen ještě více publikoval, ale mohl dokonce i přednášet na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, kam byl přijat do stavu pracovníků 15. prosince 1967 jako řádný člen katedry psychologie. Vyučoval na škole předměty Úvod do psychologie, výběrový seminář Sociální psychologie a výběrovou přednášku ze sociální psychologie. Vedl desítky diplomových prací, zasedal v komisích rigorózních řízení. Jako by si vynahravoval léta v ústraní. Při habilitačním řízení jedna ze členek komise obdivovala jeho tvůrčí záběh, pružnost myšlení a ochotu každému, kdo se na něj obrátí, nezištně poradit a pomoci. Doslova řekla, že „je v plné tvůrčí síle“.¹⁶ Bylo mu tehdy 68 let.

Na začátku normalizace se možnosti působení pro Součka opět omezily. Ve studijním roce 1970–1971 se jeho jméno v seznamu členů katedry již neobjevuje, i když v seznamu

11 *Ústav dějin UK a archiv UK*, f. Pedagogická fakulta UK, habilitační spis Jana Součka, Návrh na jmenování PhDr. Jana Součka, externího spolupracovníka katedry psychologie pedagogické fakulty UK v Praze, docentem pro obor sociální psychologie, leden 1967.

12 SOUČEK, Jan: *Jak vychovávat dospívající mládež*. SPN, Praha 1957; SOUČEK, Jan a kol.: *Sociální psychologie mládeže: vybrané kapitoly*. SPN, Praha 1967; JIRÁNEK, František – SOUČEK, Jan: *Úvod do obecné psychologie*. SPN, Praha 1966 a 1991; HOLUBÁŘ Zdeněk – SOUČEK, Jan: *Úvod do sociální psychologie pro učitele*. SPN, Praha 1965.

13 *Ústav dějin UK a archiv UK*, f. Pedagogická fakulta UK, habilitační spis Jana Součka, Vlastní životopis. Návrh na jmenování PhDr. Jana Součka, externího spolupracovníka katedry psychologie pedagogické fakulty UK v Praze, docentem pro obor sociální psychologie, leden 1967.

14 Tamtéž, Návrh na jmenování PhDr. Jana Součka, externího spolupracovníka katedry psychologie pedagogické fakulty UK v Praze, docentem pro obor sociální psychologie, leden 1967.

15 Tamtéž, posudky Krajského pedagogického ústavu v Praze z 18. 6. 1965 a Ústavu pro doškolení lékařů z 28. 3. 1966.

16 Tamtéž, Diskuse při habilitaci PhDr. Jana Součka, 5. 1. 1967

Doc. Souček gratuluje studentkám při promoci, 1969

Foto: archiv rodiny

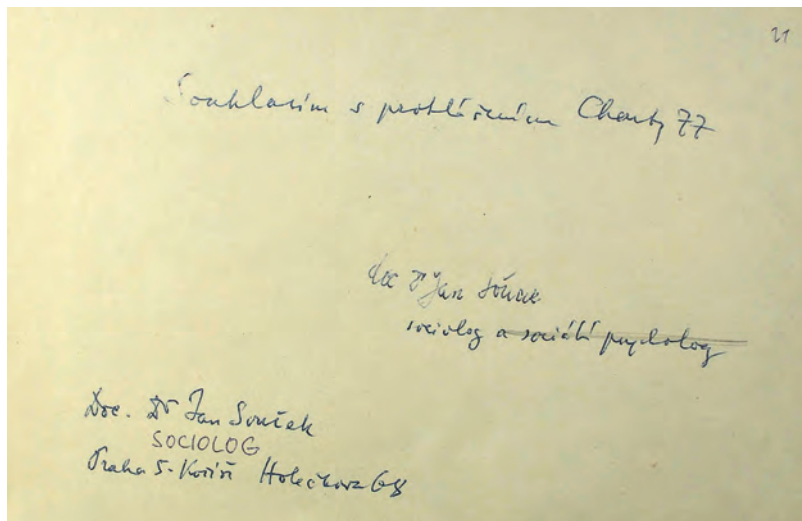
přednášek ještě naposledy ano.¹⁷ Současně s tím ale vyvstal jiný problém. Po předchozích rostoucích potížích s viděním ztratil Jan Souček koncem srpna 1971 definitivně zrak následkem onemocnění glaukomem. Dokázal však svoje trápení sledovat s odstupem, zaznamenával dokonce jako vědec příznaky nemoci a napsal o své situaci studii *Ztráta zraku ve stáří, případ adaptace u somaticky i psychicky zcela zdravého jedince*, která vyšla v časopise *Praktický lékař* v roce 1972. Nemoc zvládal s velkou podporou své rodiny. Byl dvakrát ženat. Poprvé krátce a z tohoto prvního manželství měl syna, neurologa MUDr. Jana Součka (nar. 1927). Z druhého manželství s mnohem mladší Markétou Kondrysovou se narodily dcery Jana (nar. 1939) a Ivana (nar. 1942).

Souček se ale dál v mezích možností věnoval práci. Naučil se psát slepeckým písmem, napsal v té době

i slabikář pro nevidomé.¹⁸ Poslouchal zahraniční rozhlas a zapisoval na psacím stroji s voskem označenými klávesami své postřehy z mezinárod-

ního dění. Jak ale sám dokonce ještě před onemocněním řekl, byla by pro něj mnohem větší ranou ztráta sluchu než zraku.¹⁹ Miloval totiž klasickou hudbu.

Přes toto závažné zdravotní omezení podepsal Souček koncem roku 1976 základní prohlášení Charty 77. Na dochované kartičce stojí: „Doc. Dr. Jan Souček, sociolog a sociální psycholog.“²⁰ Podpis mu zprostředkoval jeho dlouholetý přítel, profesor Jan Patočka. Znali se od padesátých let, kdy sdíleli podobný osud. Oběma bylo dovoleno působit ve Výzkumném ústavu pedagogickém, kde se Patočka v letech 1954–1957 obsáhle věnoval osobnosti a dílu Jana Ámose Komenského. Podobně byli oba v šedesátých letech fakticky rehabilitováni a ke konci dekády mohli přednášet na Karlově univerzitě. Podle svědectví Součkovy rodiny Jan Patočka s Janem Součkem dokonce předem diskutovali o smyslu Charty 77 i o jejích rizicích.²¹

Podpis Jana Součka pod prohlášením Charty 77

Foto: Libri Prohibiti

17 *Ústav dějin UK a archiv UK, Seznam přednášek na pedagogické fakultě ve studijním roce 1970–1971*. Univerzita Karlova, Praha 1970.

18 SOUČEK, Jan: *Slabikář pro později osleplé – sloupkový systém*. Praha 1974; SOUČEK, Jan – ŠARBACH, Zdeněk: *Slabikář pro později osleplé*. Praha 1982; SOUČEK, Jan: *Z rukopisného odkazu. Články k problematice ztráty zraku a osobnosti nevidomého*. Společnost nevidomých a slabozrakých, Praha 1992.

19 Rozhovor autora s Ivanou Koutskou, dcerou Jana Součka, 2. 5. 2019.

20 Viz <https://www.libpro.cz/charta77-podpisy/> (citováno k 9. 6. 2021).

21 Rozhovor autora s Ivanou Koutskou, dcerou Jana Součka, 2. 5. 2019.

Nebylo to ale první provolání, které oba spolupodepsali. V květnu 1968 se jejich podpisy objevily v otevřené kritické výzvě za odstranění deformací v české pedagogice s názvem *Pedagogika a „pedagogové“*, kterou otiskl časopis *Literární listy*. Dalším podepsaným byl třeba Radim Palouš, Součkův kolega z katedry psychologie pedagogické fakulty.²² Signatáři požadovali odvahu a poctivost postojů pedagogů a byli ve své kritice i velmi adresní.

Prověřovaný „profesor“

Po podpisu Charty 77 se o 77letého vědce začala zajímat Státní bezpečnost (StB). Na začátku roku 1977 přišli do bytu Součkových v Holečkově ulici v Praze-Košířích dva její příslušníci s úmyslem odvést doc. Součka k výslechu o motivech a okolnostech jeho podpisu Charty 77. Návštěva byla ale nakonec dosti rychlá. Když dotyční zjistili, že starý pán nevidí, bez otálení, v podstatě ještě mezi dveřmi se pryč slušně rozloučili a odešli.²³

Ovšem přesto na něj Správa kontrarozvědky proti vnitřnímu nepříteli (X. správa FMV) zavedla 8. března 1977 spis prověřované osoby „Profesor“ s registračním číslem 12805. Ten byl veden až do 6. dubna 1979, kdy byl uložen do archivu.²⁴ Ovšem ještě 26. listopadu 1981 byl na Správě StB Praha obnoven spis prověřované osoby, registrační číslo 35357, se stejným krycím jménem, uložený o necelý rok později, 12. října 1982.²⁵ V prvním případě šlo nejspíš o prověrku Jana Součka jako signatáře Charty 77, ale důvod pozdější obnovy spisu se nepodařilo zjistit, protože byl v roce 1987 skartován.

Závěr života prožíval Jan Souček s rodinou, zejména na chalupě u Libverdy. Ač nevidomý, nachodil tam

Poslední léta života, s manželkou Markétou na chalupě

Foto: archiv rodiny

dlouhé kilometry po vyšlapaných stezkách. Poslouchal milovanou hudbu a dále psal komentáře k mezinárodním událostem, jak je mohl sledovat v zahraničním rozhlasu, zejména ve vysílání Svobodné Evropy. Zemřel ve věku 84 let dne 26. srpna 1983 v důsledku zhoršujícího se zdravotního stavu.

Ve svých vzpomínkách poznamenal, že „chtěl všechno znát“. A také: *„Škoda, že nejsem básník, abych dovedl povědět, jak celý svůj život, který byl leckdy pohnutý a nedobře ukončený, jsem měl jedinou snahu – prokázat lidem lásku.“*²⁶

Docent Jan Souček patřil k signatářům Charty 77 z řad humanistických intelektuálů, kteří cítili povinnost nesklonit se a nemlčet. Měl úctu k člověku i k životu. A život nebral jako samozřejmost. I přes osobní nesnáze se nezříkal odpovědnosti. O tom nepochybně svědčí také fakt, že ve své

situaci, jako zranitelný, osleplý člověk, který se vzhledem k okolnostem již nemohl plně naučit se slepotou žít, podepsal odvážně Chartu 77.²⁷

Na Jana Součka společnost pozapomněla. Jen u příležitosti 645. výročí založení Univerzity Karlovy mu byla in memoriam 6. dubna 1993 k desátému výročí jeho úmrtí udělena zlatá pamětní medaile univerzity. pd

Prokop Tomek (1965) působí jako vědecký pracovník Vojenského historického ústavu. Věnuje se zahraničnímu rozhlasovému vysílání pro Československo, vztahu občana a moci v letech 1945–1989, Státní bezpečnosti a Československé lidové armádě v době normalizace a jejímu působení v rámci Varšavské smlouvy. K těmto tématům vydal řadu knih.

22 *Pedagogika a „pedagogové“*. *Literární listy*, 1968, roč. 1, č. 10 (2. 5. 1968), s. 4.

23 Rozhovor autora s Ivanou Koutskou, dcerou Jana Součka, 2. 5. 2019.

24 Viz <https://www.abscr.cz/jmenne-evidence/> reg. č. 12805, a. č. 678275 MV (citováno k g. 6. 2021).

25 Tamtéž, reg. č. 35356, a. č. 831964 MV, zničeno 4. 9. 1987.

26 SOUČEK, Jan: *Z mého života*, s. 76.

27 V roce 1988 podepsal Chartu 77 i jeho vnuk, dnes fotograf a vydavatel fotografických publikací Karel Koutský.